

Krešimir Kužić

OSMANLIJSKI ZAPOVJEDNI KADAR U TVRĐAVAMA KLIS, LONČARIĆ I KAMEN OKO 1630. GODINE

Krešimir Kužić
Glavni stožer Hrvatske vojske
Zagreb

UDK 94(497.5)"16":355.48
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 22.2.2005.
Prihvaćeno: 15.6.2005.

Autor donosi popis osmanlijskih vojnih zapovjednika koji su službovali u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine. Zbog svojeg nasilništva i otimačine seljačkih imanja, te su osobe bile uzročnici ozbiljnoga graničnog sukoba između Mletačke Republike i Osmanlijskog Carstva. Priloženi su kratki prikazi istaknutijih obitelji kojima su pripadali, a na kraju je objašnjen razlog tih postupaka kao dio ukupnih gospodarskih zbivanja unutar Osmanlijskog Carstva.

Ključne riječi: Osmanlijsko Carstvo, vojna služba, zemljoposjed, vojna granica, Klis

U kontekstu svojeg rada o mletačko-turskom razgraničenju nakon Ciparskog rata, pok. dr. Vjeko Omašić donio je gotovo kompletan sadržaj transliteriranog pisma osmanlijskih aga iz tvrđava Klis, Lončarić i Kamen upućenoga glavnom providuru.¹ Osim nekoliko nepročitanih riječi, cjelini nedostaje poimenična lista potpisnika na kraju pisma. Budući da su takvi podaci o tvrđavskim posadama vrlo rijetki, vrijedilo je truda načiniti tu dopunu na temelju osobnog uvida u dokument pisan hrvatskim jezikom, s nekonzistentnom latiničnom grafijom, pa tako kompletan tekst naposljetku glasi:²

Suetoga Issucarsta vire [stupaz Issussove vire]³ i darxaue choie nai napridnij cestitoga zara Otmanovichia sussid i prau priategl cestiti Duz Bnetaschi gnegouoi milosti oppovidamo od onolickoga Vurimena pod nasson Zapo(vi)di stoie Sibenich Troghir i Split [giedni vuslateli] chachioie cestiti zar sfami odsica confine i [g]iedni druzin dali virne chnighe od confina, ter

¹ Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice* (dalje: *Mletačko-tursko razgraničenje*), Izdanje Muzeja grada Trogira I, Trogir 1971., str.16, 17.

² Znanstvena knjižnica u Zadru (dalje ZKZd), Zbirka rukopisa, MS 508, In marrera delli Confini di Dalmazia, 138rv.

³ Riječi i slova u uglatim zagradama Omašić nije pročitao. Slova u oblim zagradama su nadopune pisarevih propusta.

chmeti choi daiu cest(it)om zaru Haraz od tolico sela, receni Vulasteli od gnih dohodche uzimgliu, sfacho godischie stimatori sbandirani otuorenimi migliu zemglie zareue priuzimau tere zareue chmete taru, a mi dosada radi susistua i radi splitsche schale mucalismo, sada stoie chodi od oue darxaue craine agha i nefesa, tolichratgimie Zareu emer dohodio, chachoie od starine odsiceno da tacho uzdarze crutoinie zapovidio, od sada acose ne bi ostali i od tudanebi viran couich dossa choi bi prouidi, ucloni boxe ucinitchiese zmetnia i razmetnuti scala na Splitu radi receni ch confina, sue aghe choiesu glaue na Craini, suessu opouidili cestitom Visiru Mehmet passi, i on saglie iednoga suoga uridna agu Halilaghu s emerom i mi opouidamo Vami po Halilaghi oue stuari, ustarpitchiemose cime se Vurati receni Vulasteli acho se ne bi ostauili i ui jih tamo ne uzdarzite nemoite mislit dachiamo mi uechie tarpiti, radi cestitoga zara i uire Muhametoue hochiamo zivot trattiti, nechanam ni cestitoga Zara hlib proclat i zabglia coiu passemo.

*Ahmat agà dasdar chlischi
Zafer agà cap.º chlischi
Abdulah hati Ch(l)issa
Giacup agà asapschi agà od Chlissa
Ahmat agà da Chlissa
Cussaim agà de Chlissa
Ahmat agà da Chlissa
Mehmet agà da Chlissa
Ala agà da Chlissa di caualli
Muhamet agà da Chlissa di cavalli
Alaga di fanti da Chlissa
Zefer agà da Chlissa
Guisufaga dasdar od Lonzarichia
Hussaim agà cap.º (kraj stupca)
Hatmat agà azapi agà
Hassam agà di cavalli
Alaga di fanti
Mehmet agà dazdar od Camena
Alaga capi. od Camena
Alaga di fanti
Osman hati
Imbraimaga
Huh chiehagia Chlissa
Osman chiehagia
Mustaffa chiehagia
Mehmet chiehagia
Zaffer chie(hagia)*

Kao što je već Omašić napomenuo, tekst je očito bio transkribiran iz bosaničkog izvornika, a sudeći po pogreškama i umetnutim talijanskim riječima i rečeničnim konstrukcijama, to je učinila osoba kojoj je ili materiski jezik bio talijanski ili je zbog okruženja bio jako talijaniziran. (Primjerice: „ *da Chlissa*“, „ *di caualli*“, „ *di fanti*“, itd.)⁴ Zbog toga i zbog ostalih talijanizama te brojnih turcizama, poradi boljeg razumijevanja valjalo je načiniti mali rječnik:⁵

asapschi, azap, tur. – pripadnik posebnog roda vojske
bandira, tal. – zastava
cap(itan)o, tal. – kapetan
cavallo, tal. – konj, u smislu: konjanik
chiehagia, tur. – pomoćnik, zastupnik
confin, tal. – granica
da Chlissa, tal. – s Klisa
dazdar, tur. (treba: dizdar) – zapovjednik tvrđave⁶
de Chlissa, tal. – kliški
emer, tur. – zapovijed, nalog
fante, tal. – vojnik pješak
Haraz, tur. – glavarina
hatib, tur. – imam, svećenik
nefes, tur. (treba: nefer) – obični vojnik pješak
schala, ven. – pretovarište, tranzitna luka
stimator, tal. – procjenitelj

Nažalost, dokument nije datiran, ali sudeći prema kronološkom redoslijedu koji je proveden u spomenutom rukopisnom izvorniku, nastao je poslije 7. prosinca 1627. Kao precizniji orijentir u određivanju vremena nastanka pisma može poslužiti i spominjanje vezira Mehmed-paše i poslanika Halil-age. Prvi vezir, tj. bosanski paša tog imena poslije 1627. godine bio je Mehmed-paša Popović (u turskim spisima Papazoglu), poznat i kao Abaza-paša, podrijetlom iz Bijeljine. Na tu dužnost imenovan je 1628./1629., a nakon kratkog vremena bio je smijenjen zbog nezadovoljstva begova. Stoga bismo dataciju fiksirali u 1629. godini.⁷ Poslanik Halil-aga je vranski zaim, tj.

⁴ Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 33 - bilješka 39.

⁵ Prijevodi talijanizama su iz: M. Deanović – J. Jernej, *Talijansko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1993., str. 101, 149, 165, 212, 253, 338, 910. Prijevod venecijanizma je iz: Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano, terza edizione*, Venecija, 1867., str. 614, 616. Prijevodi turcizama su iz: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (dalje: *Turcizmi*), Sarajevo 1989., str. 104, 107, 186, 221, 267, 312, 320, 490.

⁶ Uobičajeni mletački način pisanja bio je: *dazdar*. Vidi npr. : Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VI* (dalje: *Mletačke upute i izvještaji VI*), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 49*, Zagreb 1970., str. 35.

⁷ Safvet Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Zagreb 1931., str. 47; Ćiro Truhelka, *Popis bosanskih sandžak-bega i begler-bega od god. 1463. do 1878.*, u: *Časopis za hrvatsku*

feudalac, i višekratni lički sandžak-beg, Halil-beg Memibegović, jedan od glavnih pobornika zaoštavanja u odnosima prema Mletačkoj Republici.⁸

Od tri tvrđave koje se spominju u pismu, Klis je općepoznati i jedan od strateški najvažnijih srednjovjekovnih i novovjekovnih fortifikacijskih objekata u južnoj Hrvatskoj, a jezgra mu potječe još iz antičkih vremena. Nalazi se između planina Kozjaka i Mosora na litičastom grebenu, pristupačnom samo s jedne, zapadne strane. U rukama Osmanlija nalazio se, uz kraće prekide, od 1537. godine i od tada je u njemu bilo službeno sjedište *mir-i live* ili, uobičajenije, sandžak-bega Kliškog sandžaka. Tvrđava Lončarić podignuta je 1530. i za njezinu gradnju, kako kaže Sanudo ... *ha mandato 4 some de aspri* ... Ideju za njezinu gradnju dao je još 1523. hercegovački sandžak-beg Mehmed-beg Mihaljbegović (ili Alibegović). Bila je dio blokadnog prstena koji su podignuli od Osmanlije u svrhu olakšanja osvajanja do tada nepredobivoga Klisa. Nalazila se u ravnici na desnoj obali rijeke Jadro i kontrolirala je put iz solinske luke prema Klisu, kao i vezu Split – Klis. Kružić ju je krajem ljeta 1532. kratkotrajno osvojio, i potom je bila u osmanlijskim rukama. Najmanja od svih bila je utvrda Kamen smještena na usamljenu okomitom grebenu na istočnoj strani nekadašnjega Split-skog polja. Bila je podignuta početkom 16. stoljeća, a pod vlast Turaka došla je izdajom talijanske posade početkom Ciparskog rata 1571. godine, nakon čega je bila dodatno pojačana.⁹ Sve tri utvrde bile su u sklopu serhatskog Kliškoga sandžaka ili kako age u pismu pišu – *darxaue craine* (sl. 1.).¹⁰

povijest I/1-2, Zagreb 1943., str. 5; Grga Novak, Mletačke upute i izvještaji VII (dalje: *Mletačke upute i izvještaji VII*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 50, Zagreb 1972., str. 50, 55.

⁸ Dominik Andreis, Rasprava o stjecanju i čuvanju sjevernih granica trogirskog područja (dalje: *Rasprava*), (priredio Hrvoje Morović), u: *Pavao Andreis, Povijest grada Trogira II*, Čakavski sabor, Split 1978., str. 395, 396; Franjo Difić, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji* (dalje: *Povijest Kandijskog rata*), (preveli Smiljana i Duško Kečkemet), Književni krug, Split 1986., str. 73, 76, 100; Seid M. Traljić, Vrana pod turskom upravom, u: *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 9, Zadar 1962., str. 343-348; Gligor Stanojević, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka* (dalje: *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*), Istorijski institut u Beogradu – posebna izdanja 14, Beograd 1970., str. 183.

⁹ O navedenim tvrđavama i događajima oko njih, vidi: Marino Sanudo, *Diarj* (1501-1517.) (dalje: *Diarj*), *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* VIII, Zagreb 1865., str. 172; Simeon Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae II* (dalje: *Commissiones II*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 8, Zagreb 1877., str. 16, 105, 106, 211, 214, 216; Simeon Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae III* (dalje: *Commissiones et relationes Venetae III*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 12, Zagreb 1880., str. 28, 34, 105, 123, 185; Josip Alačević, *Notizie storiche riguardanti la Dalmazia – Cronaca d'ignoto*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* V, Split 1882., str. 191; Franjo Rački, *Izvodi za jugoslavensku povijest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533.* (dalje: *Izvori*), *Starine JAZU* XVI, Zagreb 1884., str. 164, 165; Cvito Fisković, *Doprinos upoznavanju kliške tvrđave* (dalje: *Doprinos*), *Napredak – hrvatski narodni kalendar* 30, Sarajevo 1939., str. 29-34; Evlija Čelebi, *Putopis – odlomci o jugoslavenskim zemljama* (dalje: *Putopis*), (preveo Hazim Šabanović), *Svjjetlost*, Sarajevo 1954., str. 169, 170, 172, 173, 217-219. – Interesantno je da Evlija govori o Velikom i Malom Kamenu.; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV* (dalje: *Mletačke upute i izvještaji IV*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 47, Zagreb 1964., str. 18, 42, 130, 338 - ... Clissa è una fortezza (...) in cima di un sasso, et dirupo, che per non se gli poter con essercito aco-

Turske vojne snage dijelile su se na središnju vojsku pod izravnim sultanovim zapovjedništvom, tzv. *kapi-kuli*, i na pokrajinsku vojsku – *serhat-kuli*. Jedan od rodova središnjih snaga bili su poznati janjičari, koji su tijekom ratova često bili raspoređivani u pograničnim utvrdama. Pokrajinsku vojsku činili su: lensko konjanništvo – spahije, akindžije s lenom ili s baštinom i plaćeni vojnici: konjanici – bešlije i delije te farisi. Od plaćenih pješaka tu su bili azapi i martolozi, a ovi posljednji mogli su obrađivati i spahijske posjede. Tvrđavske ulufedžijske (plaćeničke) posade bile su podijeljene na mustahfize i topčije.¹¹ Prvi spomen dizdara u solinskoj tvrđavi donosi nam Sanudo 1532. i pritom izričito navodi da ga je imenovala Porta. U sljedećoj informaciji solinskog zapovjednika naziva „kapetanom“ janjičara. Riječ je o Malkoč-begu, kasnijem poznatom vojvodi vilajeta Hrvati, bosanskom i na kraju kliškom sandžak-begu. Prema izvješćima o Kružićevu osvajanju, janjičara je bilo 30, a ostatka posade 73, među kojima je zacijelo bilo mustahfiza, a i topčija, budući da se spominju zaplijenjeni topovi.¹² Nepotpune podatke o vojnom kadru u Klisu nalazimo u putopisu Catarina Zena iz 1550., u kojemu se spominju: *vaiivodi ... dezdar de la fortezza et il capitano de li fanti*. Terminologija kojom se on služi dovodi u zabunu pa ju valja korigirati: vojvode su sandžak-begovi subaše, a Zenov kapetan je u zapravo aga.¹³ Tri godine kasnije, 1553., sindik G. B. Giustinian navodi da tvrđavom Klis zapovijeda jedan dizdar, a posadu čine azapi sa svojim agom te *capitano con cento soldati*. Giustinian izričito kaže da je posada plaćena od prihoda koji se ubiru iz mlinova na rijeci Jadru.¹⁴ Iz-

stare, minare, nè battere, è stimata fortissima et quasi inespugnabile, ...; Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 53, 82-84; Duško Kečkemet, *Splitska utvrda Kamen, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 22 – Fiskovićev zbornik II*, Split 1980., str. 120, 122-128.

¹⁰ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela, Djela XIV Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka 10*, Sarajevo 1959., str. 59, 204; Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, D.XIV.40 – Clissa principal fortezza del Turcho nella Dalmatia ...

¹¹ O rodovima vojske vidi: Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća* (dalje: *Vojno uređenje Bosne*), *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XI*, Sarajevo 1961., str. 174, 210-219; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* (dalje: *Kapetanije*), Sarajevo 1980., str. 22-28; Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 106, 153, 236, 447, 477, 498; Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII stoljeću, Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.* (dalje: *Organizacija vojne krajine*), *Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 24. i 25. aprila 1986.*, SAN naučni skupovi XLVIII, Odeljenje istorijskih nauka knjiga 12, Beograd 1989., str. 106, 107.

¹² Franjo Rački, *Izvori*, str. 192, 193, 197, 204, 207; Emilij, Laszowski, *Monumenta Habsburgica II, Monumenta spectantia historiis Slavorum meridionalium 38*, Zagreb 1916., str. 125-127, 137, 138, 175; Behija Zlatac, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću* (dalje: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*), *Prilozi Instituta za istoriju 14-15*, Sarajevo 1978., str. 120. Malkoča nalazimo u popisu vojske bosanskog sandžaka pred bitku na Mohaču 1526. Vidi: Ahmed S. Aličić, *Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine* (dalje: *Popis bosanske vojske*), *Prilozi za orijentalnu filologiju XXV*, Sarajevo 1976., str. 181, 193.

¹³ Petar Matković, *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. vieka, Starine JAZU X.*, Zagreb 1878., str. 204, 245. O terminu *subaša* vidi: Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 187.

¹⁴ Simeon Ljubić, *Commissiones II*, str. 211.

vješće iz 1572. godine mnogo je detaljnije jer je načinjeno u tijeku Ciparskog rata, kad su takvi podaci bili od životne važnosti. U njemu stoji da su u Klisu bili stationirani: dizdar, 60 janjičara, azapski aga s 40 azapa, fariški (konjanički) aga s 40 konjanika te 30 martoloza. Iako podatke iznosi Mlečanin Foscarini, vjerodostojni su jer ih potvrđuje drugi izvor pa ih možemo uzeti za buduće komparacije. Najzanimljivije je da je neko vrijeme zapovjednik konjanika bio kršćanin-odmetnik Petar Jeličić-Bačić.¹⁵ Kao i u Solinu 1532., posada je bila pojačana janjičarima, a razlog tome bilo je trenutačno ratno stanje s Republikom, tj. Ciparski rat. Sljedeće podatke o posadama iznosi 1583. Nicolò Correr, splitski knez. On u Klisu navodi ukupno 130 plaćenika, u Lončariću 60 vojnika te jednak broj u Kamenu. Konjaništvo zajedničko za sve tri tvrđave broji 40 pripadnika.¹⁶ Prema jednom izvješću iz 1596. znamo da je unutrašnja stražarska služba u Klisu bila podijeljena u tri skupine po šest osoba. Ostaje neутvrđeno kojem su od rodova pripadali: mustahfizima, martolozima odnosno pasbanima. To je jedini podatak o posadi iz te godine.¹⁷ Tridesetak godina kasnije nepoznati izvještavač od posade Klisa navodi samo kapetana i vojvodu, dok za Kamen javlja da u tvrđavi boravi samo jedan aga, a ostala dvojica u Cetini i Livnu.¹⁸ Jurjevićevo izvješće caru Ferdinandu II. iz 1626. gotovo je identično ovome prethodnome. Prema njemu, jedan od aga koji prebivaju u Klisu zapovjednik je kule Kozjak iz koje se nadzirao prijevoj sjeverozapadno od Klisa.¹⁹ Nakon tih neslužbenih podataka, valja pogledati onodobne osmanlijske izvore za brojčano stanje i strukturu tvrđavskih posada. Nezaobilazan rad s tom temom donio je F. Dž. Spaho i zahvaljujući njemu poznato nam je stanje u sandžaku Klis u 1616. i 1643. godini.²⁰ U tvrđavi Klis bilo je 1616. raspoređeno pet rodova vojske: mustahfizi, topčije, azapi, farisi i martolozi. Mustahfizi su imali dužnost čuvanja i branjenja utvrde i bili su podijeljeni na devet buljuka kojima su zapovijedali age bulju(k)baše. Azapi su bili pješaci čija je primarna zadaća bila terenska, a bilo ih je četiri džemata, kojima su zapovijedali age, tj. 13 oda na čelu kojih su bili odobaše. Farisa, tj. konjanika bilo je jedan džemat s tri ode, te naposljetku, postojala su dva džemata sa šest oda martoloza, također pješaka.²¹ U

¹⁵ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 42; Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, Dnevnik godine 1571. (dalje: *Povijesni dokumenti*), Književni krug, Split 1989., str. 164. Možda se radilo i o drugim konjaničkim rodovima: bešlijama, delijama, gunulijama. Vidi: Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 217, 218.

¹⁶ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 338, 339.

¹⁷ Radoslav Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine I* (dalje: *Spomenici*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 15*, Zagreb 1884., str. 241; Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 210, 218; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 22, 26.

¹⁸ Franjo Rački, *Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašaluka*, *Starine JAZU XIV*, Zagreb 1882., str. 179.

¹⁹ Mijo N. Batinić, *Njnekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti* (dalje: *Njnekoliko priloga*), *Starine JAZU XVII*, Zagreb 1885., 139.

²⁰ Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine*.

Lončariću je, kao u znatno manjoj utvrdi, bilo: tri buljuka mustahfiza, jedan džemat s tri ode azapa, isto toliko farisa, i jedan džemat s dvije ode martoloza. Najmanji, Kamen, te 1616. imao je posadu od tri buljuka mustahfiza i jednog džemata s tri ode martoloza.²² Uobičajeno je bilo da dizdar bude iz redova mustahfiza, dok je kapetan ujedno bio aga prvog džemata azapa. Osim navedenih viših zapovjednih dužnosti, postojale su i dužnosti barjaktara (bajraktara), tj. zastavnika; zatim ćatiba, tj. pisara; te čauša, tj. nadzornika.²³ Dizdari su primali dnevnu plaću od 20 do 25 akči, a kapetani od 40 akči. Age su bili plaćani u rasponu od 15 do 23 – najčešće 20 akči. Običnim vojnicima, bez obzira na rod – dakle, mustahfizima, azapima, farisima i martolozima isplaćivano je na dan 3 do 7 akči. Među mustahfizima valja razlikovati one koji su bili plaćeni, od onih koji su uživali manje posjede s godišnjim prihodom između 700 i 1400 akči.²⁴ Nejasno je pak što su bile po službi dvije osobe iz Klisa i Kamena s titulom *hati*. Vidimo da jedino oni nisu svom imenu dodali vojno-zapovjednu titulu *aga*²⁵, pa bi se prema tome moglo pretpostaviti da nisu pripadali nekom od vojnih rodova. Zagonetku možemo riješiti pod uvjetom da prihvatimo kao vjerojatnu prepisivačevu pogrešku u transkribiranju, prilikom kojeg je on ispustio zadnje slovo „b“. Uostalom, i kod posljednje osobe potpisnika s titulom *ćehaja* pisar je ostavio riječ nedovršenom. Cijela riječ bi tada glasila *hatib*, što je termin za imama koji petkom drži propovijed u džamiji.²⁶ Sve tri utvrde imale su džamije, što je poznato ne samo iz pisanih izvora nego se vidi i sa suvremenih bakroreza.²⁷ Hatibi su bili redoviti tvrđavski službenici i stoga su primali plaću iz državne blagajne kao i ostali vojnici. Poznat je

²¹ Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 210-212, 216-219; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 22-28; Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 106, 153, 236, 447, 477, 498; Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine*, str. 106, 107.

²² Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine*, str. 109.

²³ Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 205; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 23, 24, 29; Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine*, str. 107, 112, 113.

²⁴ Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 211, 218; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 23-28; Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine*, str. 107; Vidi također: Nenad Moaćanin, *Novije spoznaje o povijesti Kliškoga sandžaka prema osmanskim izvorima* (dalje: *Novije spoznaje*), u: *Oslobođenje Klisa godine 1596. – Radovi sa znanstvenog skupa održanog na Klisu 1996. godine*, P. o. *Mogućnosti 4-6*, Split 2000., 75-77; Prema podacima iz kasnijih vremena age su primali plaću onoliko veću koliko je tvrđava imala veću važnost.

²⁵ O tituli aga vidi: Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 217, 218, 223. Stoga je netočno tumačenje koje donosi Novak pozivajući se na Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, Zagreb 1882., str. 34. Vidi: Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VI*, str. 302.

²⁶ Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 320; Fehim Dž. Spaho, *Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine* (dalje: *Jedan turski popis*), *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 12, Zagreb 1985., str. 43, 81, 92; Fehim Dž. Spaho, *Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima* (dalje: *Splitsko zaleđe*), *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 13, Zagreb 1986., str. 84, 85

²⁷ Džamiju u Klisu podigao je Murat-beg Tardić. Vidi: Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 124; Fehim Dž. Spaho, *Splitsko zaleđe*, str. 109; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, tabla XIII, XVIII; Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, D.XIV.40 – *Clissa principal fortezza del Turcho nella Dalmatia ...*

slučaj neimenovanoga kliškog hodže (*Choza*) koji je izgubio život prilikom uskočkog oslobađanja grada 1596. godine.²⁸

U pismu je upadljiv jedan detalj koji nije karakterističan za muslimanske spahije i vojne zapovjednike podrijetlom iz hrvatskih i bosanskih krajeva. Naime, neobično je da nijedan od dizdarâ, agâ i drugih dužnosnika nije u potpisu stavio prezime ili barem očevo ime. Već su Mlečani primijetili da domaći muslimani pridaju veliku važnost podrijetlu i pripadnosti određenom rodu, za razliku od etničkih Turaka i drugih Levantinaca koji jedva znaju očevo ime.²⁹ Što možemo učiniti u otkrivanju prezimena potpisnika tog pisma? Slijedeći niz izvornih dokumenata u svezi s graničnim problemima tog doba, nailazimo na Mustafu Barakovića. On je na trogirskom području bio glavni inicijator sukoba između Mletačke Republike i Osmanlijskog Carstva u razdoblju koje je započelo prisilnim iseljenjem uskoka iz Senja 1617., a završilo je izbijanjem Kandijskog rata 1645. godine.³⁰ Budući da je u mnogim spisima imenovan kao *Turco principal di Clissa*, valja ga tražiti među više rangiranim dužnosnicima, a jedan od takvih je čehaja Mustafa. Nije poznato međutim, čiji bi on bio pomoćnik ili zamjenik. Drugi uzročnik pograničnih nemira i bliski Barakovićev istomišljenik bio je Ahmed-aga Omerbašić iz Solina, kojeg u nekim spisima nazivaju spahijom.³¹ Od trojice Ahmed-agâ iz Klisa, za prvoga koji je dizdar, sigurno možemo kazati da nije bio Omerbašić. Teško bi bilo kazati i koji bi od druge dvojice to bio, ali tu pomažu nepisani običaji. Poznato je da su vojničke dužnosti u pograničnih Osmanlija prelazile s oca na sina. Kako je Omerbašić od 1634. do 1647. odnosno 1648. nosio titulu kamenskoga kapetana, onda ga dvadesetak godina prije možemo zamisliti samo na mjestu koje bi odgovaralo njegovoj dobi – kao jednog od azapskih aga u Klisu.³² Osim dužnosti kapetana, on je u isto doba bio i poljički nazor (*al-nâzir*), tj. porezni

²⁸ Jovan N. Tomić, *Grada za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka* (dalje: *Grada za istoriju pokreta*), Beograd 1933., str. 36; Aladin Husić, *Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine* (dalje: *Tvrđave Bosanskog sandžaka*), *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49, Sarajevo 2000., str. 203, 204, 221, 222.

²⁹ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, II. Dragoman Salvago o reviziji tursko-mletačkih granica u Dalmaciji godine 1626., str. 19, 33.

³⁰ ZKZd, Zbirka rukopisa, MS 508, 181v; Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 38-45; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VIII* (dalje: *Mletačke upute i izvještaji VIII*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 51, Zagreb 1977., str. 170, 181; Dominik Andreis, *Rasprava*, str. 396-398.

³¹ ZKZd, Zbirka rukopisa, MS 508, 181r; Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 38, 44; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VIII*, str. 170., 181.; Dominik Andreis, *Rasprava*, str. 396-398; Vladimir Risonondo, *Prilike na trogirsko-turskoj granici početkom tridesetih godina XVII stoljeća* (dalje: *Prilike*), *Mogućnosti XXVII/10-11*, Split, 1980., 1125.-1131. Sačuvana je i njegova prepiska sa omiškim providurima. Vidi: Aleksandar Solovjev, Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI-XVII veka (dalje: *Bogišićeva zbirka*), *Spomenik Srpske kraljevske akademije XCIII*, Beograd 1940., str. 28-91.

³² Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 183.; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 22; Franjo Difnik, *Povijest Kandijskog rata*, str. 177. Sukladno ovim kombinacijama, kapetan Kamena, Alaga, bio bi njegov stric.

inspektor.³³ Koliko pak s njim može imati veze pečatnjak nekog Ahmeda iz Solina, u ovom trenutku je neistraživa stvar.³⁴ Kliški dizdar, rekosmo, nije bio Omerbašić – tu dužnost obnašao je njegov imenjaka Ahmed-aga Šatorović, a taj podatak nalazimo u investituri koju su dobila djeca njegove pokrštene kćeri.³⁵ Što se tiče nositelja dužnosti kliškoga kapetana, poznato je da je posljednji bio Džafer-beg Crničić, pa bi unatoč razlici u tituli upravo on bio *Zafer aga* s popisa. Osim te dužnosti, on je bio i glavni sandžak-begov subaša i zapovjednik svih oružara – džebedžibaša.³⁶ Crničiće prepoznamo i u četvorici braće, sinova Ali-aginih, iskvareno zapisanih kao „*Chierneicich*“ – Husein, Hasan, Mehmet i Salih, nastanjenih u Klisu i Solinu.³⁷ Prvu trojicu mogli bismo identificirati s istoimenim zapovjednicima azapa i farisa u spomenutim tvrđavama. Budući da nemamo nikakvih drugih indicija, definitivnu odluku teško je donijeti jer i za identificiranje Hasana, age farisâ iz Lončarića, konkuriraju i druge osobe. Naime, kao prihvatljivo rješenje nudi se Hasan Vrgorčanin čije su kćeri također prešle na kršćanstvo, te su od Mlečana dobile velike posjede nakon oslobođenja Klisa.³⁸ Nadalje, tu se pruža mogućnost, temeljena na jednakom imenu, da tu dužnost pripišemo i Hasanu Begoviću, odnosno nakon pokrštavanja, Ivanu Krstitelju Benzону.³⁹ Međutim, kako je pri dijeljenju investitura navedeno da je Vrgorčanin bio „zapovjednik Solina“, po logici napredovanja (aga, pa kapetan) on bi bio prihvatljivije rješenje. Osim toga, kako je njegov otac Ibrahim obnašao oko 1626. dužnost poljičkog emina, kapetan Husein-aga vjerojatno je bio Hasanov stric.⁴⁰ Sljedeća osoba za koju možemo pretpostaviti da je bio jedan od potpisnika pisma je Husein Zubarović.⁴¹ Njega možemo identificirati u osobi Huseina, istoimenoga azapskog age u Klisu. U popisu postoje i tri osobe po imenu Mehmed. S obzirom na izravno sudje-

³³ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 28, 90; Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 489 – nadzireatelj državne imovine; Avdo Sućeska, O položaju Poljica u Osmanskoj državi (dalje: *O položaju Poljica*), u: *Prilozi za orijentalnu filologiju XVI-XVII*, Sarajevo 1970., str. 83. Zajedno s Mahmudom Muratovim, a kasnije Jusuf-ogom Smailagićem bio je kolektivni nazor, te je izdavao kupoprodajne i nasljedne isprave.

³⁴ Cvito Fisković, *Doprinos*, str. 41.

³⁵ Kćer mu se zvala Katarina i bila je udana za Mlečanina. Vidi: Državni arhiv u Zadru (dalje DAZd), *Spisi generalnih providura*, Girolamo Cornaro, k. 45, l. 266r – ... Cattarina Sattorouich ... Ahmet Agâ Sattorouich Disdaro di Clissa ...; Ivan Grgić, Prva agrarna operacija na mletačkoj *Novoj stečevini* u Dalmaciji (dalje: *Prva agrarna operacija*), *Izdanje Muzeja grada Šplita 11*, Split 1962., str. 16.

³⁶ DAZd, *Spisi generalnih providura*, Girolamo Foscarini (1650.-1652.), k. 17, l. 550r, 551rv; Ivan Grgić, *Prva agrarna operacija*, str. 16. O titulama vidi: Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 186, 204, 212, 223.

³⁷ Grga Novak, *Mletačke upute i izvoještaji VI*, str. 177. (1611.)

³⁸ Ivan Grgić, *Prva agrarna operacija*, str. 16.

³⁹ Ivan Grgić, *Prva agrarna operacija*, str. 16.; Franjo Difić, *Povijest Kandijskog rata*, str. 213, 369 bilješka 392.

⁴⁰ Sulejman Bajraktarević, *Turski dokumenti u splitskom Arheološkom muzeju i u Franjevačkom samostanu na Visovcu* (dalje: *Turski dokumenti*), *Starine JAZU 44*, Zagreb 1952., str. 29.

⁴¹ Ivan Grgić, *Prva agrarna operacija*, 16.

lovanje u uzurpacijama seljačkih posjeda u spornim selima, vjerojatno je riječ o Mehmedu Šimunoviću.⁴² Taj njegov angažman dovoljno je jak indicij da ga identificiramo kao jednog od ta tri dužnosnika. Za lončaričkog dizdara Jusuf-aga nalazimo sigurni podatak, doduše iz 1647., da se prezivao Smailagić.⁴³ Ime jednog od kliških ćehaja bilo je Nuh, ali nema indicija prema kojima bismo ga poistovjetili s njegovim istoimenim sinom.⁴⁴ Među potpisnicima postoji i drugi ćehaja Osman, ali ni njega nipošto ne bismo identificirali s Osmanom Slavičićem, budući da se za njega izričito navodi da 1630. stanuje u Radošiću.⁴⁵ Kliški aga Sefer bio bi drugi pomirljiviji uzurpator, naime, i on je uredno obavljao svoje dužnosti prema trogirskim patricijima. Osim imena navodi se da je bio iz Hrvaca, sela sjeverno od Sinja.⁴⁶

- Obitelj Barakovića bila je ugledna ne zbog obavljanja vojne dužnosti nego i zbog svojih posjeda. Posjedovali su veliki feud u Mučkom polju i „kulu“, tj. ladanjsku kuću odnosno, po turski – odžak. Teško je pak kazati, je li posjed bio u rangu timara ili zeameta.⁴⁷ Mustafa se spominje u jednom dopisu kliških zapovjednika omiškome providuru, koji se može datirati od 1633. do 1644. godine.⁴⁸ Imao je dva sina koja su se nalazila u Klisu tijekom Foscolove opsade. Mustafin srodnik, vjerojatno brat, Ahmed-aga, obnašao je također vojnu dužnost, i do 1648. godine bio je dizdar utvrde u Konjskome. Te je godine, prigodom oslobođenja Klisa, na izlasku iz tvrđave prijetio Zagoranima i Poljićanima koji su sudjelovali u opsadi, pa su ga oni sasjekli, poznavajući njegovu okrutnost. Osamnaest godina kasnije, 1666., poginuo je jedan od dvojice Ahmedovih sinova u bitci koja se odigrala na cetinskom gazu kod sela Obrovca, a koju su dobili Osmanlije.⁴⁹ U bitci koja se 2. srpnja 1686. dogodila u Gornjim Poljicima bio je zarobljen neimenovani Baraković.⁵⁰

⁴² ZKZd, Zbirka rukopisa, MS 508, 181r; Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 45.

⁴³ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, str. 250.

⁴⁴ U pismu je naveden kao *Huh*. Radi se o pogrešci u transkribiranju. Vidi: Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 495. Svi spomenuti slučajevi nasljednih obnašanja dužnosti i u sklopu toga napredovanja u sklopu ulufedžija potvrda je uvriježene prakse. Vidi: Aladin Husić, *Tvrđave Bosanskog sandžaka*, str. 209.

⁴⁵ Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 45.

⁴⁶ ZKZd, Zbirka rukopisa, MS 508, 181r; Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 45.

⁴⁷ bez imena, *Documenti risguardanti alcune località nella campagna di Dicmo*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata XVI. – Supplemento*, Split 1893., str. 9; Postoji jedan podatak iz 1711. da je prihod s posjeda iznosio 13 529 akči, ali nije sigurno da se to odnosi samo na Muć. Vidi: Vladislav Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711.) godine*, *Glasnik Zemaljskog muzeja XLII*, Sarajevo 1930., str. 76.

⁴⁸ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 94, 95; Alfons Pavich, *Prinosi povjesti Poljica (dalje: Prinosi povjesti Poljica)*, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja XV*, Sarajevo 1903., str. 410. Zanimljiv je angažman Mustafa-age na početku Kandijskog rata 1647. Budući da se navodi njegov povratak s ratišta morem, vjerojatno je sudjelovao u borbama na Kreti.

⁴⁹ Franjo Difnik, *Povijest Kandijskog rata*, str. 188, 189, 277; Boško Desnica, *Istorija kotarskih uskoka I – 1646-1684*, *SAN Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda XIII*, Beograd 1950., 125, 126.

- Omerbašići su također bili ugledni i utjecajni. Prezime im je vjerojatno poteklo od imena Ahmedova oca Omera, iako bi i neki Omer, poljički emin iz 1580., mogao biti njihov rodonačelnik.⁵¹ Osim obnašanja vojnih dužnosti koje su bile plaćane iz državne riznice, posjedovali su utvrđenu kuću u Solinu iz koje su nadzirali put za Kaštela, te posjed i „kulu“ u selu Žrnovnici na izvoru istoimene rijeke.⁵² Kao što smo rekli, Ahmedov otac zvao se Omer, a Ali-aga, tj. Alaga, koji se spominje kao kapetan Kamena, vjerojatno mu je bio stric.⁵³ Ahmed-aga je bio mnogo promišljeniji pa je preživio predaju Klisa 1648. godine, te se preselio u Cetinu. Njegov prvi sin Mustafa poginuo je u jednom napadu na Bosiljinu, današnju Marinu. Zajedno s drugim sinom Mehmed-agom sudjelovao je 1657. u opsadi Splita, a nakon pretrpljenog neuspjeha nagovorio je bosanskog pašu Ahmeda Sejdiju da napadne Bosiljinu u želji da osveti sina. Tamo su Osmanlije nakon očajničkog otpora seljana izvojevali pobjedu, ali uz goleme gubitke.⁵⁴
- Za Šatoroviće nemamo mnogo podataka, ali i ono čime raspolažemo govori da su pripadali onoj skupini pograničnih Osmanlija čiji su postupci još 1593. izazivali zabrinutost Mlečana.⁵⁵ Međutim 1594., kao i dvije godine kasnije, prigodom kratkotrajnog uskočkog oslobođenja Klisa spominju se braća Šatorovići, Ahmed i, tada već pokojni Ibrahim, od kojih je prvi bio, što je iznenađujuće, pomagač uskoka.⁵⁶ Zanimljivo je da su i njega, kao i kasnijeg Barakovića nazivali „*Turcho principale di Clissa*“.⁵⁷ Sudeći po tome, a i po činjenici što su posjedovali nekretnine po raznim mjestima – samo na području Klisa i Solina imali su oko 800 vriti zemljem – i Šatorovići su bili među bogatijim feudalcima na ovom prostoru.⁵⁸

⁵⁰ Alfons Pavich, *Prinosi povjesti Poljica*, str. 435.

⁵¹ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 28, 31, 34, 43-46, 49-52, 64-66, 68, 70, 85-87, 90-93. Na njegovom pečatu piše *Ahmed bin Omer*, a sebe navodi kao Omerbašića.; Alfons Pavich, *Prinosi povjesti Poljica*, str. 252.; Sulejman Bajraktarević, *Turski dokumenti*, str. 32.

⁵² Lovre Katić, *Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prethistorije do pada Venecije* (dalje: *Veza primorske Dalmacije*), *Starine JAZU* 51, Zagreb 1962., str. 379; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VIII*, str. 225. U toj kući u Solinu Baraković i Omerbašić držali su 1631. zatvorenog Dominika Andreisa i druge pregovarače. Vidi: Dominik Andreis, *Rasprava*, str. 397, 398.

⁵³ Vidi potpisnike pisma.

⁵⁴ Girolamo Brusoni, *Historia dell'ultima guerra trà Veneziani e Turchi, parte seconda* (dalje: *Historia*), Bologna 1676., str. 26; Franjo Difnik, *Povijest Kandijskog rata*, str. 177, 185, 241-247.

⁵⁵ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji V* (dalje: *Mletačke upute i izvještaji V*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 48, Zagreb 1966., str. 63.

⁵⁶ Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, 1., str. 35, 38, ; Lovre Katić, *Veza primorske Dalmacije*, str. 361.

⁵⁷ Karlo Horvat, *Monumenta historiam Usocchorum illustrantia, pars prima* (dalje: *Monumenta*), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 32, Zagreb 1910., str. 102.

⁵⁸ Karlo Kosor, *Drniš pod Venecijom* (prilog poznavanju prošlosti Drniša) (dalje: *Drniš pod Venecijom*), *Kačić VII*, Split 1975., str. 22, 23; Ivan Grgić, *Prva agrarna operacija*, str. 16. Splitski vrit iznosio je 853,13 m², što iznosi oko 682 500 m². Vidi: Zlatko Herkov, *Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu*, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, Zagreb 1977., str. 193.

- Crničići su pripadali među najuglednije begovske obitelji, ne samo u Kliškome, nego i u Krčkome sandžaku.⁵⁹ Njihovi posjedi nalazili su se u Kričkama (Petrovo polje), u Vučevici (Zagora), te u Turjacima, Trilju i Gardunu (Sinjska krajina).⁶⁰ U samom Klisu bili su vlasnici triju kuća koje su po tradiciji pripadale Petru Kružiću, a u okolici su imali četiri kuće s okućnicama, dva mlina na Žrnovnici, te vinograde i mnoga druga zemljišta između Kaštela i Poljica – ukupne površine oko 400 vri-ti.⁶¹ U jednom pismu iz 1557. godine nalazimo nepotpisanoga kliškog dizdara kojeg prema drugom suvremenom spisu možemo identificirati kao Huseina sina Hasanova.⁶² Njegovo obiteljsko ime otkriva mletačko izvješće iz 1565. u kojemu nalazimo Husein-agu Crničića kao emina⁶³ u Poljicima. Jako je znakovito da već tada Mlečani za njega pišu da *è promotor et principal autor de tutte le difficoltà de quelli confini, qual fa malissimo offitio con la sultana relita del quondam Rusten bassà et con altri personaggi turcheschi*.⁶⁴ Godine 1573. Husein se spominje kao bivši kliški dizdar.⁶⁵ Naslijedio ga je sin Mustafa koji je bio i emin u Poljicima.⁶⁶ Prigodom uskočkog prepada na Klis 1596., bio je ubijen Memi-aga, tadašnji dizdar, koji je tu dužnost obnašao najmanje od 1583.⁶⁷ Temeljeći pretpostavku na uvriježenu običaju da su službe bile nasljedne unutar obitelji, vjerojatno je i Ali-aga, koji se već od 1594. spominje kao poljički emin, odnosno nazor, a 1604. godine kao dizdar Klisa i posjednik južno od Trilja, bio Mustafin sin, odnosno Memijin sinovac.⁶⁸ U jednoj ispravi iz kolovoza 1596. spominje se kapetan Džafer, ali on s obzirom na vremenski razmak ne bi mogao biti onaj Džafer potpisnik pisma iz 1629., nego njegov otac.⁶⁹ Problem čini činjenica da oko 1602. godine nalazimo Ali-agu kao

⁵⁹ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 130.

⁶⁰ Ivan Grgić, *Prva agrarna operacija*, str. 10. – Halil-beg Crničić; Karlo Kosor, *Drniš pod Venecijom*, str. 24. – Husein-aga Crničić; Josip Ante Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću* – knjiga prva, Sinj 1995., str. 34 – Unatoč različitim načinima pisanja riječ je o jednoj osobi – Osman-begu Crničiću.

⁶¹ DAZD, Spisi generalnih providura, Girolamo Foscarini (1650.-1652.), k. 17, l. 550r, 551r. To bi iznosilo oko 341 250 m².

⁶² Šime Ljubić, Rukoviet jugoslavenskih listina (dalje: *Rukoviet*), *Starine JAZU X*, Zagreb 1878., str. 9, 10; Sulejman Bajraktarević, *Turski dokumenti*, str. 31.

⁶³ Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 267. – povjerenik. Emin je bio službenik carske blagajne, budući da su Poljica bila carski has.

⁶⁴ Simeon Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae III*, str. 186. Udovica velikog vezira Rustem-paše Opukovića bila je sultanija Mihrimah, kći sultana Sulejmana. Vidi: Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 125, 126.

⁶⁵ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 130. Vjerojatno je splitski pučanin Petar Jeličić-Bačić bio neko vrijeme (1571.) njegov čatib, a ujedno i zapovjednik farisa. Vidi: Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti*, str. 164.

⁶⁶ Sulejman Bajraktarević, *Turski dokumenti*, str. 28.

⁶⁷ Jovan N. Tomić, *Grada za istoriju pokreta*, str. 36.; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 338.

⁶⁸ Fehim Dž. Spaho, *Jedan turski popis*, str. 70. Kao emin spominje se 1594., a kao nazor 1598. Vidi: Karlo Horvat, *Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja*, *Glasnik Zemaljskog muzeja XXI*, Sarajevo 1909., str. 21.; Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 14.

kapitana kliš[koga] što nedvojbeno govori da je bio obnašatelj obiju dužnosti.⁷⁰ Razlog za takvo neuobičajeno udvostručenje funkcija je vjerojatna maloljetnost mlađeg Džafera. Husein, jedan od četvorice Alijinih sinova, bio je 1604. emin poljički, a zanimljivo je da se u tekstu imenovao kao Kapitanović, a na pečatu kao sin Alijin.⁷¹ Na kraju, osim spomenutog Džafera, znamo i za Hasana, Osmana te Ahmeda Crničića. U doba oslobođenja Knina 1688., visoke dužnosti obnašali su Muhamed-beg, krčki sandžak-beg, i njegov sin Mahmut-beg, kninski dizdar.⁷² Prema jednom fermanu Mehmeda IV., Muhamed je nešto prije 1680. godine obnašao dužnost nominalnoga kliškog kapetana i emina u Poljicima.⁷³

- Obitelj Smailagić dobila je prezime po pretku Ismailu. On se 1583. navodi kao dizdar u Lončariću.⁷⁴ U vrijeme Ciparskog rata spominje se neki „*Omer-bej, koji je bio čuvar Solina*“ – dakle dizdar. Poginuo je u nekom sukobu sa Splićanima 1570., a na dužnosti ga je naslijedio Junuz-beg, no nema nikakvih indicija da ih dovedemo u međusobno srodstvo.⁷⁵ Spomenuti Jusuf-aga imao je dvojicu sinova, Nuh-agu i Omer-agu, od kojih je prvi bio poljički nazor između 1630. i 1643. godine.⁷⁶ Što im je bio neki Mehmed-aga Smailagić, autor jednog nedatiranog pisma iz 17. st., nije moguće rekonstruirati.⁷⁷
- U istom kontekstu gdje smo našli Šatoroviće, susrećemo i spomen Dede (Derviša) Šimunovića, ali kasnije, tijekom dugogodišnje pogranične krize nalazimo Mehmeda Šimunovića. On je pripadao skupini kliških Osmanlija koji su uzurpirali seljačke baštine u trogirskim selima.⁷⁸ Njegov brat ili rođak Mustafa-aga obnašao je 1643. dužnost poljičkoga nazora.⁷⁹ Unatoč svemu što se zbivalo tijekom Kandijskog rata, već 1676. godine Šimunovići su ponovo bili u sukobu s Trogirom zbog uzurpiranja posjeda beneficija Sv. Ivana Birnja koji su se nalazili iza Kozjaka.⁸⁰

⁶⁹ Sulejman Bajraktarević, *Turski dokumenti*, str. 29.

⁷⁰ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 15. – Ali bin Mustafa

⁷¹ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 17.

⁷² Franjo Difić, *Povijest Kandijskog rata*, str. 259; Boško Desnica, *Istorija kotarskih uskoka II - 1684-1749, SAN Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda XIII*, Beograd 1951., str. 246.

⁷³ Alfons Pavich, *Prinosi povjesti Poljica*, str. 427.

⁷⁴ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 338; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, str. 250.

⁷⁵ Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti*, str.166. Ni sami Junuz-beg ne govori o Omer-begu kao nekom svom srodniku.

⁷⁶ Alfons Pavich, *Prinosi povjesti Poljica*, str. 406.; Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 55, 57, 71, 76, 90. Nuh-aga se potpisivao kao Smailagić i Jusufagić.

⁷⁷ Šime Ljubić, *Bogišićeva zbirka*, str. 20.

⁷⁸ Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 35, 38; Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 45. U svezi imena vidi: Abdulah Škaljić, *Turcizmi*, str. 214.

⁷⁹ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 82, 83.

⁸⁰ DAZd, Inventar dragomanskog arhiva, k. 4, omot XLVIII, 3r.

- Moguće je da je postojbina Slavičića bila kasaba Hrvace, tj. današnje selo 6 km sjeverno od Sinja, u prilog čemu govori navođenje Ahmeda Slavičića kao tamošnjeg vlasnika mlina.⁸¹ U isto doba kad i Šimunovići, i Slavičići su posegli za posjedima crkve sv. Ivana, što je izazvalo proteste Trogirana, odnosno Mlečana.⁸²

Tko bi mogli biti ostali? Kamenskom dizdaru Mehmed-agi nažalost ne znamo prezime, stoga možemo samo pretpostavljati, po običaju nasljeđivanja, da je njegov predak (djed?) Husein-aga, koji je istu dužnost obnašao od otprilike 1583. do 1591. godine.⁸³ Iz ostalih izvora doznajemo za nekolicinu muslimanskih obitelji iz Klisa i okolice. Prilikom kratkotrajnog uskočkog preotimanja Klisa 1596. godine spominje se, tada već pokojni, Mujo (Muhamed) Tursunović. Neimenovani pripadnik iste obitelji sudjelovao je u uzurpacijama seljačkih imanja zajedno s već spomenutim Klišanima. Iste godine doznajemo i za Mustafa-agu Čelanovića te Nuriju Memića.⁸⁴ U »Putopisu«
Evljije Čelebije navode se neki Sultanovići i Džaferbegovići. Sultanovići su bili potomci kliškog sandžak-bega Mustafa-bega, nećaka sultana Murata III., i sudionika u zbivanjima iz 1596. Posjede i mlinove imali su u Cetinskoj krajini, a izgleda da su držali imanje i u Mučkome polju.⁸⁵ Džaferbegovići su zapravo ogranak Crničića, a povod za usvajanje toga tipičnog patronimika dalo im je ime spomenutog kliškog kapetana Džafera. Najviše imena Klišana zabilježeno je u računskim spisima trogirске žitnice, a što je posebno vrijedno, upravo iz razdoblja o kojemu pišemo. Tako je godine 1611. i 1612. kupljeno žito u Huseina Galiotovića, Jusupa Jugovića, Osmana Jerolića; 1613. u nekog Huseina (možda isti prije spomenuti); 1627. u O(s)mana Divičinovića, a 1631. u nekog Ahmeda.⁸⁶ U jednoj potvrdnici napisanoj u Klisu 1630. godine spomenut je

⁸¹ Josip Ante Soldo, Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom, u: *Sinjska spomenica 1715-1965*, Sinj 1965., str. 109, 128.

⁸² DAZd, Inventar dragomanskog arhiva, k. 4, omot XLVIII, 3r.

⁸³ Karlo Horvat, *Monumenta*, str. 63; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji IV*, str. 338. Katić griješi kad Husein-agu imenuje kao kliškog dizdara, jer je tu dužnost 1591. obnašao Memić-aga Crničić. Vidi: Lovre Katić, *Veza primorske Dalmacije*, str. 359.

⁸⁴ ZKZd, Zbirka rukopisa, MS 508, 181v; Karlo Horvat, *Monumenta*, str. 101.; Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 34, 35, 277; Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, 45.

⁸⁵ Radoslav Lopašić, *Spomenici*, str. 243; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji V.*, str. 88, 130; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VI*, str. 21, 36; Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 128; Fehim Dž. Spaho, *Jedan turski popis*, str. 88, 89; Evlija Čelebi, *Putopis*, str. 169, 197, 247 – bilješka 43. Čelebijev zapis o krivnji nekog Sultanovića za pad Klisa u mletačke ruke 1648., potpuna je kontaminacija prave priče iz 1596. Šabanović nije prepoznao Evlijinu mješavinu dvaju različitih događaja, jer navodi samo slučaj iz 1648., za koji znamo da je imao mnogo krvaviji epilog. Poznato je pak da je 1596. većina osmanlijskih dužnosnika bila izvan Klisa, što je uvelike olakšalo osvajanje tvrđave. Sultanović, zapravo Pijalepašić, bio je aktualni kliški sandžakbeg Mustafa-beg – njihov rodonačelnik. Vidi: Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VI*, str. 34. - ... come la fortezza era quasi uota degli huomini da fattione , de'quali alguanti n'erano andati ad una *fiera* dentro del paese, altri col chadi à Spalato, altri in Almissa, et Suzuraz ... (podcrtao autor)

⁸⁶ Vidi: Vladimir Rismondo, Iz izvora za Andreisovu povijest grada Trogira, u: *Pavao Andreis, Povijest grada Trogira II, Čakavski sabor, Split 1978.*, 212/270, 213/272, 215/275. Prvi broj stranice donosi prijevod, a drugi broj transkript dokumenta.

Mustafa-aga Šilo.⁸⁷ Među istaknutijim osobama uzetima za taoce 1648. spominje se harambaša Mehmed Džigaričić,⁸⁸ a u zamolbi upućenoj 1650. providuru Foscariniju navode se Alija Jašičić i Ahmet, sin Memije Jurića, obojica iz Klisa.⁸⁹

Na ovom mjestu valja upozoriti na niz činjenica koje opravdavaju sljedeće naše pretpostavke o dubljem podrijetlu nekih od spomenutih rodova. U popisu bosanske vojske prije bitke na Mohaču 1526. u skupini zaima Kara Osmana (Malkočeva oca) nalazimo merdove Hasana Bosnu, Dursuna Bosnu i Baraka Bosnu.⁹⁰ Njih bismo mogli prepoznati kao rodonačelnike Crničića, Tursunovića i Barakovića. Štoviše, za Crničiće postoji još jedan indicij koji govori ovoj tezi u prilog, a to je selo Crniče južno od Bugojna, tj. u kraju u kojemu je Kara Osman imao posjede. Velika zastupljenost osoba iz nahija Uskoplje, Rama i bliže okolice, koji su od samih početaka obnašali niže ili više dužnosti u Klisu i okolici, nije slučajna koincidencija. Počevši od spomenutog Malkoč-bega, tu je i Murat-beg Kopčić, pa ne bi bilo nevjerojatno da su se, u skladu s osmanlijskom taktikom popunjavanja posada iz stabiliziranih područja, i te osobe povezane zajedničkim zavičajnim podrijetlom trajno doselile u Klis, gdje su postali ulufedžije.⁹¹ Za razliku od njih, prezime Divičinović mogli bismo povezati s kliškom obitelji Divičić, čiji se jedan pripadnik spominje u ispravi iz 1466. godine.⁹² Veze Skradina s Klisom indiciraju slučajevi spomenutog Jašičića i nekog Redžepa, a ne bi se smjelo zanemariti ni utjecaj Skradinjanina Rustem-paše Opukovića.⁹³ Vjerojatno bi se daljnjim istraživanjem barem za neke od njih te oprezne pretpostavke razriješile.

Zbivanja koja su prethodila uskočku oslobođenju 1596., ali i uslijedila nakon njega, zaslužuju poseban osvrt, ako mi zbog čega, onda zbog oslikavanja stanja i odnosa

⁸⁷ Sulejman Bajraktarević, *Turski dokumenti*, str. 34.

⁸⁸ Andre Jutronić, Split u pismima generala i generalnog providura Lunarda Foscola (1647-1651), *Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 5.*, Split 1965., str. 201; Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, Izvještaj o zauzeću Klisa napisan od doktora Ivana Andrije Tomassea (preveo i uredio Vladimir Rismondo), Književni krug, Split 1989., str. 267, 270. Brusoni ga piše „Zigaricich“, Jutronić ga naziva Tigaričić, a u Perojevića je imenovan kao Žigaričić. Vidi: Girolamo Brusoni, *Historia*, str. 152, 153; Marko Perojević, *Klis u turskoj vlasti*, Sarajevo 1936., str. 109.

⁸⁹ DAZd, Spisi generalnih providura, k. 17, 551r. Godine 1526. spominje se stanoviti Alija Jašičić koji je vjerojatno bio dizdarov pisar u Skradinu. Vidi: Marino Sanudo, *Darij*, str. 234.

⁹⁰ Ahmed S. Aličić, *Popis bosanske vojske*, str. 198.

⁹¹ Prema tome Crničić je etnik (usporedi sa slučajem Semiz Ali-paše Pračića, rodnom iz Prače), a Tursunović i Baraković su patronimici. Vidi: Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 89, 94, 102, 123; Husić, *Tvrđave Bosanskog sandžaka*, str. 208, 209. Manje vjerojatna varijanta je da prezimena Baraković i Tursunović, odnosno njihove nositelje pokušamo izvoditi od potomaka Baraka (Isabegovića), te Dursuna (Vilića).

⁹² Đuro Šurmin, Hrvatski spomenici I., *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium VI*, Zagreb 1898., str. 247.

⁹³ Vidi: Marino Sanudo, *Darij*, str. 234. (1526.); Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 35. (1596.); Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 125, 126, 127. Rustem-pašin sin Bali-beg podigao je jednu džamiju u Pruscu, što ukazuje na povezanost s krugom osoba iz Uskoplja.

koji su vladali između pripadnika dviju struja u vojno-upravnoj strukturi u Klisu. Dvije godine prije rečene akcije znalo se za jednu osobu, tituliranu jednom kao *capitano che la custodisce* (Klis, prim. a.), a drugi put kao *capitano di Clissa*, koja je bila spremna izručiti Klis kršćanima. U sljedećem izvješću stoji da je to bio *uno capo di Martelossi ... nominato Satorovich ...*⁹⁴ Iz saslušanja zarobljenih Klišanki saznajemo da su s uskocima surađivali Dedo Šimunović i Ahmed Šatorović. Međutim, najvažniji detalj njihova iskaza je tvrdnja da je Ahmedov brat, pok. Ibrahim Šatorović, bio u vrlo lošim odnosima s kliškim sandžak-begom i bosanskim pašom – prvu od tih dviju dužnosti obnašao je spomenuti Mustafa-beg, sultanov nećak, a drugu Derviš-paša Bajezidagić.⁹⁵ Mustafa-beg je bio notorni primjer dvorskog, odnosno haremskog miljenika koji nije zasluživao svoju visoku dužnost, a to je bilo poznato i Mlečanima.⁹⁶ U samom Klisu njegove su pristaše bili dizdari Crničići, što indicira blizak odnos Crničića sa sultanijom Mihrimah, udovicom Rustem-paše, tj. njezinim sinom Mustafa-pašom koji je poginuo pod Siskom 1593. Međutim, Crničići svoj uspon započínju još u doba sandžakovanja Kopčića i Karaosmanovićâ, a status učvršćuju za vrijeme braće Sokolovićâ, obnašajući nasljednu dužnost dizdara i one još unosnije – poljičkoga emina i nazora. Više je nego znakovito bilo njihovo posjedovanje tzv. Kružićevih kuća. O kojim se tu objektima radilo? Dvije su se kuće nalazile unutar drugog i trećeg prstena kliških zidina – jedna od njih sigurno je predturski knežev dvor, dok je treća bila u podgrađu.⁹⁷ Budući da su Crničići dobili u vlasništvo najvažniji upravni objekt u tvrđavi, postavlja se pitanje kad i na koji način su to ostvarili. Iako se Husein i Alija nameću kao mogući akteri te akvizicije – jedan po bliskosti s Mihrimah, a drugi, po već spomenutom udvostručenju dužnosti, sve ostaje na razini spekulacija. Ono što je sigurno, nakon povratka u Klis 1596., Osmanlije su pokrenule službenu istragu,⁹⁸ ali Crničići nisu bili pozvani na odgovornost, što je i logično jer je Memi-aga poginuo kao dizdar, nego su još više ojačali.

Šatorovići su pak bili na nižim dužnostima – jedan od njih, Ahmed, bio je aga martoloza, a drugi, Ibrahim, hambardžija, što znači da su bili podređeni Crničićima.

⁹⁴ Karlo Horvat, *Monumenta*, str. 75, 76; Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 1.

⁹⁵ Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 38; Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama*, str. 134. Derviš-paša nije mogao biti bosanski paša do kolovoza 1596., tj. poslije gubitka Klisa, jer se na toj dužnosti u svibnju iste godine nalazimo Ahmed-pašu Dugalića. Vidi: Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 138.

⁹⁶ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji V.*, str. 138. - ... Mustafâ Beg, che fù leuato, come quello che lasciò perder Clissa, dimostrandosi poco dilligente nella custodia d'essa, (...) per li molti fauori, che Mustafâ si ritroua hauere alla porta; perche oltre l'esser germano del Gran Signore, è fauorito straordinariamente dalle Sultane. ...

⁹⁷ Spominje se 1572., 1596., 1648. Vidi: Radoslav Lopašić, *Spomenici*, str. 246; Alfons Pavich, *Prinosi povjesti Poljica*, str. 250; Franjo Difić, *Povijest Kandijskog rata*, str. 176.

⁹⁸ Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta*, str. 234, 235, 237, 242, 291 - ... Nuri Memich Turco et altri quattro compagni, tutti del presidio di quella fortezza, ...

Vjerojatno su obojica bili rođeni kao kršćani, ali zarobljena Klišanka to nije znala, jer su na islam prešli u daljoj prošlosti. Kako objasniti da istraga zbog njihove povezanosti s uskocima, koja je bila notorno poznata, nije primijenila kaznene mjere?⁹⁹

Tablica 1

STANJE OKO 1630. GODINE		
ROD, POSTROJBA	IME I DUŽNOST	PREZIME
KLIS		
mustahfiz, 1. buljuk	Ahmed-aga, dizdar kliški	Šatorović
azap, 1. džemat	Džafer-aga, kapetan kliški	Crničić
	Abdulah hati(b?) kliški	
azap, 2. džemat	Jakub-aga, azapski aga kliški	
azap, 3. džemat	Ahmed-aga kliški	Omerbašić (?)
azap, 4. džemat	Husein-aga kliški	Zubarović ili Crničić (?)
azap, 5. džemat	Ahmed-aga kliški	
azap, 6. džemat	Mehmed-aga kliški	Šimunović ili Crničić (?)
faris, 1. džemat	Ala-aga, fariški s Klisa	
faris, 2. džemat	Muhamed-aga, fariški s Klisa	
mustahfiz, 2. buljuk	Alaga, aga mustahfiza s Klisa	
mustahfiz, 3. buljuk	Sefer-aga s Klisa	
LONČARIĆ		
mustahfiz, 1. buljuk	Jusuf-aga, dizdar lončarički	Smailagić
azap, 1. džemat	Husein-aga, kapetan	Vrgorčanin (?)
azap, 2. džemat	Hatmat(?) -aga, azapski aga	
faris, 1. džemat	Hasan-aga, fariški	Vrgorčanin (?)
mustahfiz, 2. buljuk	Alaga, aga mustahfiza	
KAMEN		
mustahfiz, 1. buljuk	Mehmed-aga, dizdar kamenski	
azap, 1. džemat	Alaga, kapetan kamenski	Omerbašić
mustahfiz, 2. buljuk	Alaga, aga mustahfiza	
	Osman hati(b?)	
mustahfiz, 3. buljuk	Ibrahim-aga	
ĆEHAJE		
	Nuh, ćehaja kliški	
	Osman, ćehaja	
	Mustafa, ćehaja	Baraković (?)
	Mehmed, ćehaja	Crničić (?)
	Džafer, ćehaja	

⁹⁹ Usporedimo to sa slučajem kliškog sandžaka iz 1583. koji je bio izbatinan zbog nemarnog čuvanja Klisa. Vidi: Karlo Horvat, *Monumenta*, str. 31, 32.

Jesu li Šatorovići bili povezani s ostalimagama Klisa, Lončarića i Solina u težnji da stresu monopol Crničića? Zbog šutnje ispitanih vrela, nema odgovora na ova pitanja, a nismo sugurni ni za užu dataciju suzbijanja moći Crničića. Naime, negdje oko 1611. Crničići ne samo da su izgubili dužnost kliškog dizdara nego je od tada pa do 1648. godine i većina eminâ bila iz drugih uglednih obitelji – Omerbašića, Smailagića i Šimunovića.¹⁰⁰ Ostaje samo pretpostavka da se to dogodilo u turbulentnim vremenima čestih smjena kliških sandžak-begova u prvoj četvrtini 17. stoljeća.

Naposljetku, iako nažalost ne raspoložemo nedvojbenim dokazima, ili barem brojnijim indicijama, ipak smatramo da bi bila prihvatljiva prethodna dopunjena tablica vojnih dužnosnika iz Klisa, Lončarića i Kamena (tablica 1).

Primjetan je raskorak između strukture posada iz 1616. godine i broja njihovih zapovjednika – potpisnika pisma. Od devet buljuka mustahfiza možemo ih uočiti tri, ili pet – ako pribrojimo višak azapskih. Četiri (ili pet) azapskih džemata nalazimo, a višak je vjerojatno dio mustahfiza. Farisa ima jedan džemat više nego 1616., a ako bismo uzeli u obzir i posade okolnih kula, onda je razlika još veća. Martoloze i topčije ne nalazimo. Što se tiče Lončarića, od tri buljuka mustahfiza imamo dva, a azapskih džemata ima dva, a ne jedan kao u popisu. Jedan džemat farisa, odgovara stanju iz 1616. Ni tu se ne prepoznaju topčije i martolozi. U Kamenu brojno stanje mustahfiza odgovara popisu, a džemat azapa možda je zapravo martološki. Takvu razliku možemo objasniti na dva načina. Kao prvo, protekom desetak godina pojačano je brojno stanje farisa, a drugo, neki age uzdržali su se od davanja potpisa, što bi govorilo da Baraković i Omerbašić nisu imali beziznimnu potporu među zapovjednicima.

Nedugo poslije otvorenog izbijanja neprijateljstava, opći providur i general Lunardo Foscolo poduzeo je 1647. godine odlučne poteze u istjerivanju Osmanlija iz okolice Splita. Najprije je osvojio i razrušio Lončarić (tj. solinsku utvrdu) i Kamen, ali je onda morao prebaciti težište operacija na druga područja. Preživjeli age bili su angažirani u opsadi Šibenika, a onda se Foscolo vratio i 31. ožujka 1648. definitivno oslobodio i Klis.¹⁰¹ Listu identificiranih pripadnika posljednje osmanlijske zapovjedne strukture u tim tvrđavama donosimo u tablici 2.

Među imenima dužnosnika nalazimo većinu iz prethodne tablice, s izuzetkom kamenskoga kapetana Alage, kojega je u međuvremenu naslijedio sin Ahmed-aga. Mletački patricij Apostolo Zen, opisujući Foscolova osvajanja, navodi broj od osamnaest agâ zatečenih u Klisu prilikom predaje, što odgovara popisu iz 1643. Za Lončarić je naveo dvostruko manje od tadašnjeg broja – pet agâ, ali to ne mora značiti da je pogriješio, jer je moguće da je posada prethodno bila smanjena zbog slabe branjivosti utvrde. Za brojčano stanje dužnosnika u Kamenu, Zen nije iznio nikakav podatak.¹⁰²

¹⁰⁰ Alija se 1611. spominje kao pokojnik. Vidi: Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VI*, str. 177.

¹⁰¹ Franjo Difnik, *Povijest Kandijskog rata*, str. 136, 137, 140, 148, 149, 175-190; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, str. 69-72.

¹⁰² Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, str. 250; Fehim Dž. Spaho, *Organizacija vojne krajine*, str. 109.

Tablica 2

STANJE 1647. GODINE		
ROD, POSTROJBA	IME I DUŽNOST KLIS	PREZIME
mustahfiz, 1. buljuk	Ahmed-aga, dizdar kliški	Šatorović
azap, 1. džemat	Džafer-aga, kapetan kliški	Crnić
?	Sejfula-aga ?	
?	Rizvan-aga ?	
faris, 2. džemat ?	Muhamed-aga ? ¹⁰³	
LONČARIĆ		
mustahfiz, 1. buljuk	Jusuf-aga, dizdar lončarički	Smailagić
azap, 1. džemat	Hasan-aga, kapetan	Vrgorčanin
KAMEN		
mustahfiz, 1. buljuk	Mehmed-aga, dizdar kamenski	
azap, 1. džemat	Ahmed-aga, kapetan kamenski	Omerbašić
ĆEHAJE		
	?	

Sljedeća tablica prikazuje brojčano stanje tvrđavskih posada prema mletačkim i turskim izvorima:

Tablica 3

	1530.	1553.	1572.	1583.	1616.	1643.
Klis	–	> od 100	174	130	253	287
Lončarić	103	?	?	60	106	206
Kamen	–	?	?	60	58	93
zajednički	–	–	–	40	–	–

***

Valjalo bi na kraju pokušati objasniti uzroke uzurpacija seljačkih imanja, koje su do te mjere zaoštrile odnose Trogirana odnosno mletačkih vlasti s jedne strane, i Osmanlija s Klisa s druge strane, da su u spor bile uključene i najviše instancije vlasti obiju država. Nedvojbeno je da je već od kraja 16. stoljeća Osmanlijsko Carstvo počelo gubiti dah u svojim gotovo neprekidnim ratnim aktivnostima. Što se tiče europske bojišnice, počevši sa zauzimanjem Galipolja polovinom 14. st., uspjesi su trajali gotovo u kontinuitetu dva i pol stoljeća. Državni stroj, čiji je udarni dio bila vojno-feudalna

¹⁰³ Aleksandar Solovjev, *Bogišićeva zbirka*, str. 95. Sejfula, Rizvan i Muhamed upitni su zbog neprecizne datacije dokumenta.

kasta, a prijenosnik sveobuhvatna birokracija, funkcionirao je besprijekorno i goleme količine materijalnih dobara i ljudskih resursa osvojenih zemalja slijevale su se, u konačnici, u Carigrad. I sve je bilo dobro dok je vojni segment uspijevao nadoknađivati svoj trošak – bilo izravnom pljačkom, bilo zauzimanjem tuđih teritorija ili iznuđivanjem poreza. Kad je to razdoblje prošlo, relativno brzo se otkrilo da unutarnja rastrošnost, bilo za vojne potrebe ili ona očitija, za mnogobrojne nepotrebne raskošne ceremonije na svim razinama, znatno premašuje prihode.¹⁰⁴ Financijsko urušavanje Osmanlijskog Carstva ilustrira u brojčanom smislu strjelovit skok deficita koji je od 6 600 000 akči 1564. porastao na 600 000 000 u 1597. godini. To se izravno odrazilo na novčarstvo, jer se prije od jedne oke (1 283 grama) srebra kovalo 500 akči, a 1548. od iste količine iskivano je 1 000 akči. U skladu s takvim kretanjima i akča je gubila na vrijednosti u odnosu prema mletačkom dukatu, pa je u nepuno stoljeće od 54 akče pala na 120 akči za dukat. Sličan pad vrijednost bio je i prema dubrovačkom taliru. I suvremenik Evlija Čelebija jadikuje nad obezvrijeđenim akčama, uspoređujući ih sa standardnim mletačkim zlatnikom.¹⁰⁵ Na pokrajinskoj razini to se najopipljivije vidi iz kretanja cijena soli, jer je svaki pad vrijednosti novca i poskupljenje izravno pogađalo tamošnju stočarsku proizvodnju, a time i prihode spahija i timarnika.¹⁰⁶ Iz više izvora znamo da su jednu od glavnih stavki izvoza Kliškog sandžaka činili stočarski proizvodi, a da su u tome i age vidjeli mogućnost dobre zarade, vidi se iz toga što su oni na uzurpiranim posjedima forsirali uzgoj stoke.¹⁰⁷ Drugi izvozni proizvod činilo je žito kojega je u primorskim gradovima oduvijek nedostajalo, pa se i na njemu moglo dobro zaraditi.¹⁰⁸ Iako su se trgovački odnosi uspostavili neposredno po osvajanju hrvatskog zaleđa primorskih gradova, neviđeni uspon uslijedio je tek poslije uspostave splitske skale 1592. Svrha toga poteza bilo je privlačenje trgovačkih tokova cijelog najzapadnijeg dijela Osmanlijskog Carstva – Bosanskog pašaluka, ali posredno i drugih područja Carstva. Osim izravne koristi od trgovine, Serenissima se namjeravala riješiti i Dubrovnik kao trgovačkog suparnika. Venecija je nudila ili svoju ili reeksportiranu zapadnoeuropsku robu, a osmanlijsko gospodarstvo gotovo jedino što je moglo ponuditi bili su jednostavni poljodjelski proizvodi. Part-

¹⁰⁴ Hazim Šabanović, Evlija Čelebija i njegov putopis, u: Evlija Čelebija, *Putopis*, str. 18; Ivan Erceg, *Turska osvajanja i organizacija proizvodnje u Dalmaciji i njihov odraz na privredni život Hrvatske, Zbornik Cetinske krajine 4 – Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Sinj 1989., str. 10, 11.

¹⁰⁵ Evlija Čelebi, *Putopis*, str. 226.; Adem Handžić, *Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku (dalje: Uvoz soli u Bosnu)*, *Prilozi za orijentalnu filologiju X-XI*, Sarajevo 1960-1961., str. 131, 135; Fehi Dž. Spaho, *Jedan turski popis*, str. 116.

¹⁰⁶ Adem Handžić, *Uvoz soli u Bosnu*, str. 145; Grga Novak, *Mletačke upute i izvoještaji VI*, str. 272, 273, 278.

¹⁰⁷ Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje*, str. 44, 45; Vladimir Rismondo, *Prilike*, str. 1129.

¹⁰⁸ Grga Novak, *Mletačke upute i izvoještaji VI*, str. 84, 122, 129; Grga Novak, *Mletačke upute i izvoještaji VIII.*, str. 179, 180; Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 174; Nenad Močanin, *Novije spoznaje*, str. 77, 78.

neri su imali podjednak interes za uspješno poslovanje jer su se u to doba iz prihoda skale isplaćivale posade u Klisu, Solinu i Kamenu, ali su pretežitom dobit ipak ostvarivali Mlečani. Stoga je ona prijetnja iz pisma, „*ucinitchiese zmetnia i razmetnuti scala na Splitu*“, potencijalno pogađala najbolnju mletačku točku – državne i privatne prihode.¹⁰⁹

Međutim, nije se stalo samo na financijskom deficitu. Bilo koja funkcija, od posljednjeg mutevelije (upravitelj vakufa, tj. zadužbine) do prvog do sultana, velikog vezira, počela se sve češće i češće dobivati protekcijom, nepotizmom ili, što je bilo najgore, mitom. Razumljivo je stoga da je, primjerice neki sandžak-beg, nadoknadu svojih troškova vezanih za „zahvaljivanja“ ili podmićivanja svaljivao na leđa „*božjih slugu i sirotinje raje*“, a u stopu su ga slijedili drugi niži dužnosnici. Iz dokumenata su poznati nazivi tih davanja: doprinos za inspekciju, doprinos za odjeću, doprinos za doček, doprinos za hranu, doprinos za obuču, doprinos za putne troškove, doprinos za mobilizaciju, desetina za krvarinu, doprinos za dvor te doprinos za rat ili jednostavno: dar.¹¹⁰ I dok je takva praksa u sandžacima podalje od granice, unatoč povremenim burnim reakcijama, tekla samo s manjim ili većim mrmljanjem, u slučaju pograničnih, kao što su bili Kliški ili Krčki, vrlo brzo se pokazala kratkovidnost tih postupaka. Ono što je također karakteristično za to kasno razdoblje – iznudama, maltretiranjem i drugim oblicima strahovlade bili su osobito pogođeni kršćani, tj. preciznije katolici.¹¹¹ Prve reakcije oštećenih bili su prizivi, koji su išli sve do Porte, i što nam je poznato iz niza fermama, često s pozitivnim odgovorom, ali općenito gledano, unatoč tome, nasilja pokrajinskih vlasti nisu prestajala.¹¹² Međutim, slučaj ovih trogirskih sela nije bio izuzetak – u isto doba nasilje aga i spahija registrirano je i u okolici Šibenika i Zadra, a sve skupa bilo je samo djelić općenitog procesa koji je zahvatio Osmanlijsko Carstvo i koji ga je dugoročno gospodarski potkapao.¹¹³ Riječ je o čiftličanju, tj. prisvajanju seljačkih posjeda – baština, a ovdje je upravo riječ o jednom takvu primjeru. Kao što znamo, ponovila se ista priča viđena u hercegovačkom sandžaku stotinjak godina

¹⁰⁹ Viktor Morpurgo, Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću, *Starine JAZU* 52, Zagreb 1962.; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji V*, str. 117-120; Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 175-182.

¹¹⁰ Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne*, str. 176, 177, 181; Avdo Sućeska, Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekâlif-i, *Prilozi za orijentalnu filologiju X-XI*, Sarajevo 1960-1961., str. 92-95, 97 – *Izvorno*: devir, kaftan baha, selamiye, zahire baha, nal, konak akçe, bayrak akçe, öşr-ü; diyet, kapu harci, seferiya, peşkeş ili yemeklik.

¹¹¹ Mnogobrojni su primjeri diskriminacije, od one uobičajene do sasvim svojevoljnih nasilništava. Vidi npr.: Juraj Božilković, *Kratki ljetopis Tome Juričića iz g. 1596. i 1599.*, *Narodna starina X*, Zagreb 1931., str. 118; Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo 1981., str. 224, 225, 228; Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 169, 171, 172.

¹¹² Bajraktarević, *Turski dokumenti*, str. 51, 52, 54; Za Poljica vidi: Avdo Sućeska, *O položaju Poljica*, str. 85, 86.

¹¹³ Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, str. 24, 27, 32; Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VIII*, str. 235-237.

prije. Pripadnici tvrđavskih posada, kao pripadnici sloja privilegiranog ne samo državnom vojnom službom nego i religijskom pripadnošću, zgrabili su priliku koju im je dalo ukidanje filurdžijskog statusa Vlaha. To je, istina, već jednom bilo proglašeno tridesetih godina 16. st., ali samo nakratko.¹¹⁴ Da nevolja bude gora, u isto doba reorganizacijom je znatno smanjeno i brojno stanje i uloga martoloza – roda vojske kojemu su Vlasi najčešće pripadali.¹¹⁵ Tako se dogodilo da je nakon zatišja od pedesetak godina država ponovo svela dotadašnje filurdžije na poreznu razinu raje, pa su oni postali „*chmeti choi daiu cest(it)om zaru Haraz*“, a u završnom koraku počeli su gubiti i svoje slobodne baštine. Pri tom mislimo da su bile slobodne prema osmanlijskom zakonodavstvu. Valja naglasiti da je bilo pojedinačnih državnih intervencija u cilju smirivanja situacije, a među pašama koji su neuspješno pokušavali zauzeti bezakonje bio je i spomenuti Mehmed-paša Popović. Njegov pozitivan pristup bio je poznat i Mlečanima, ali kako je ubrzo naišao na otvoreno suprotstavljanje lokalnih begova i janjičarskih aga, bio je opozvan i, po povratku u Carigrad, smaknut.¹¹⁶ Ni drugim pašama nije polazilo za rukom smiriti granične uzurpacije, dobrim dijelom zbog sve većeg prevladavanja ratoborne dvorske struje, kojoj je na čelu bio Jusuf-paša Mašković iz Vrane, zaštitnik Halil-begov. Vjerojatno je takav višedesetljetni razvoj zbivanja, a i poneki inicijalni eksces, potakao Vlahe-Bunjevce iz cijeloga jadranskog zaleđa na niz seoba, svojevoljnih ili dogovornih, od Like do Podunavlja.¹¹⁷ Oni koji su ostali, kao primjerice obitelji s popisa iz 1630., strpljivo su čekali i dočekali oslobodilačke ratove iz druge polovine 17. stoljeća.

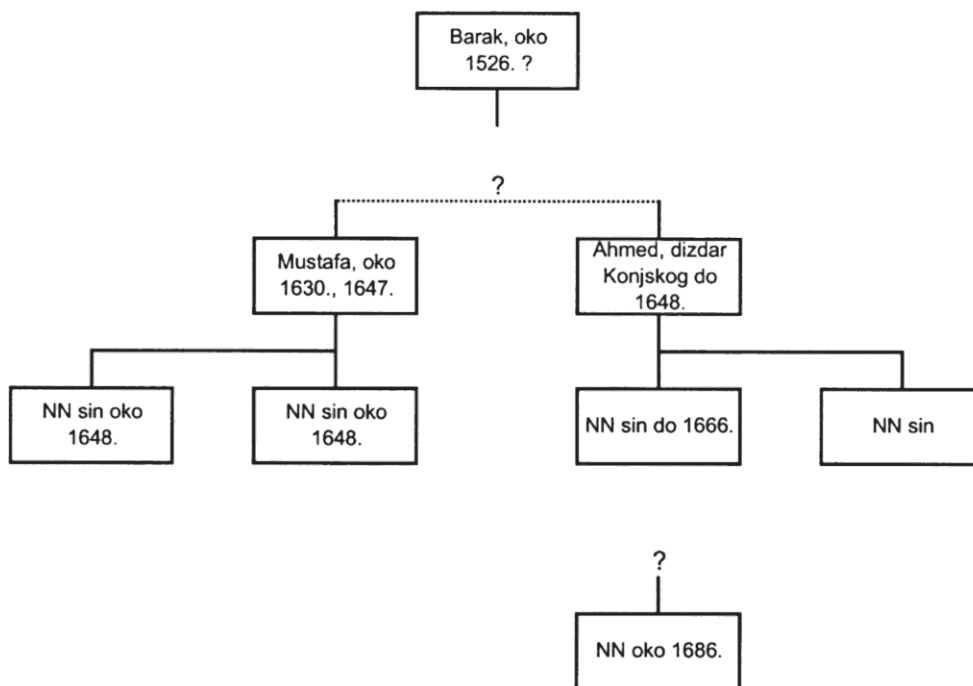
¹¹⁴ Fehim Dž. Spaho, *Splitsko zaleđe*, str. 49.

¹¹⁵ Nedim Filipović, Islamizacija Vlaha u Bosni Hercegovini u XV i XVI vijeku, *Radovi ANUBiH LXXXIII* – Odjeljenje društvenih nauka 22, Sarajevo 1983., str. 144, 146, 147.

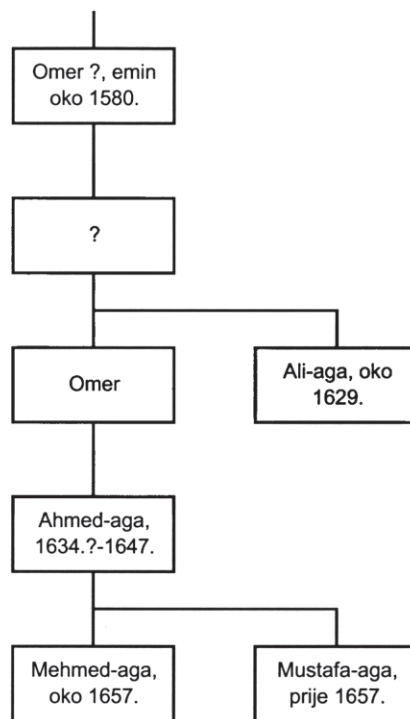
¹¹⁶ O njemu piše opći providur Antonio Civran. Vidi: Grga Novak, *Mletačke upute i izvještaji VII*, str. 55. – ... Ho trattato con diuersi sanzachi et negoziato con più bassa della Bosna, tutti ministri di qualità e stima, con li quali per lo più ho hauuto fortuna di trattenermi in corrispondenza, e particolarmente con Abbazza bassà, huomo delle conosciute condizioni, che fù e si mantenne tanto tempo ribelle ...

¹¹⁷ Mijo N. Batinić, *Njekoliko priloga*, str. 142; Jovan N. Tomić, Prilozi istorijskoj raspravi Pokret Srba u okolini Klisa 1603 god. iz mletačkog državnog arhiva, *Spomenik Srpske kraljevske akademije XXXVI*, Beograd 1900., str. 1-5; Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 122, 169.

Tab. 1: PRIJEDLOG ZA GENEALOŠKU TABLICU OBITELJI BARAKOVIĆA

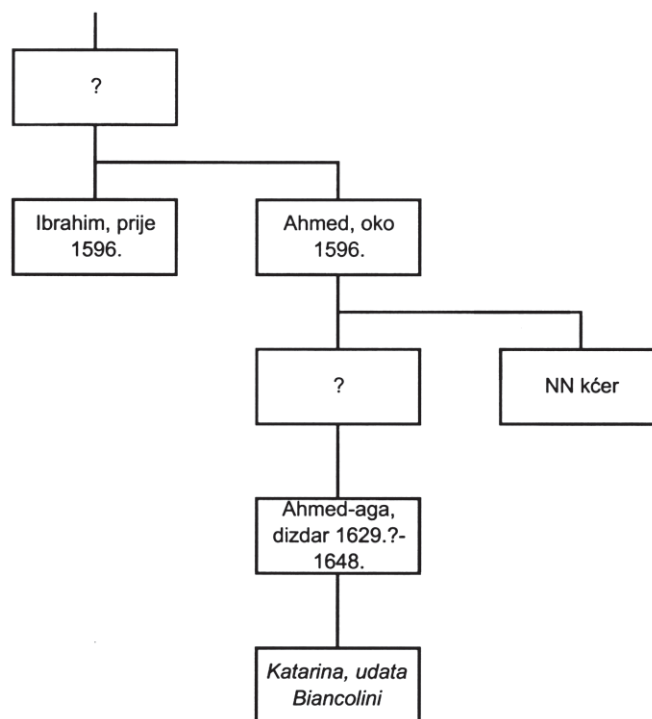

Tab. 2: PRIJEDLOG ZA GENEALOŠKU TABLICU OBITELJI OMERBAŠIĆA

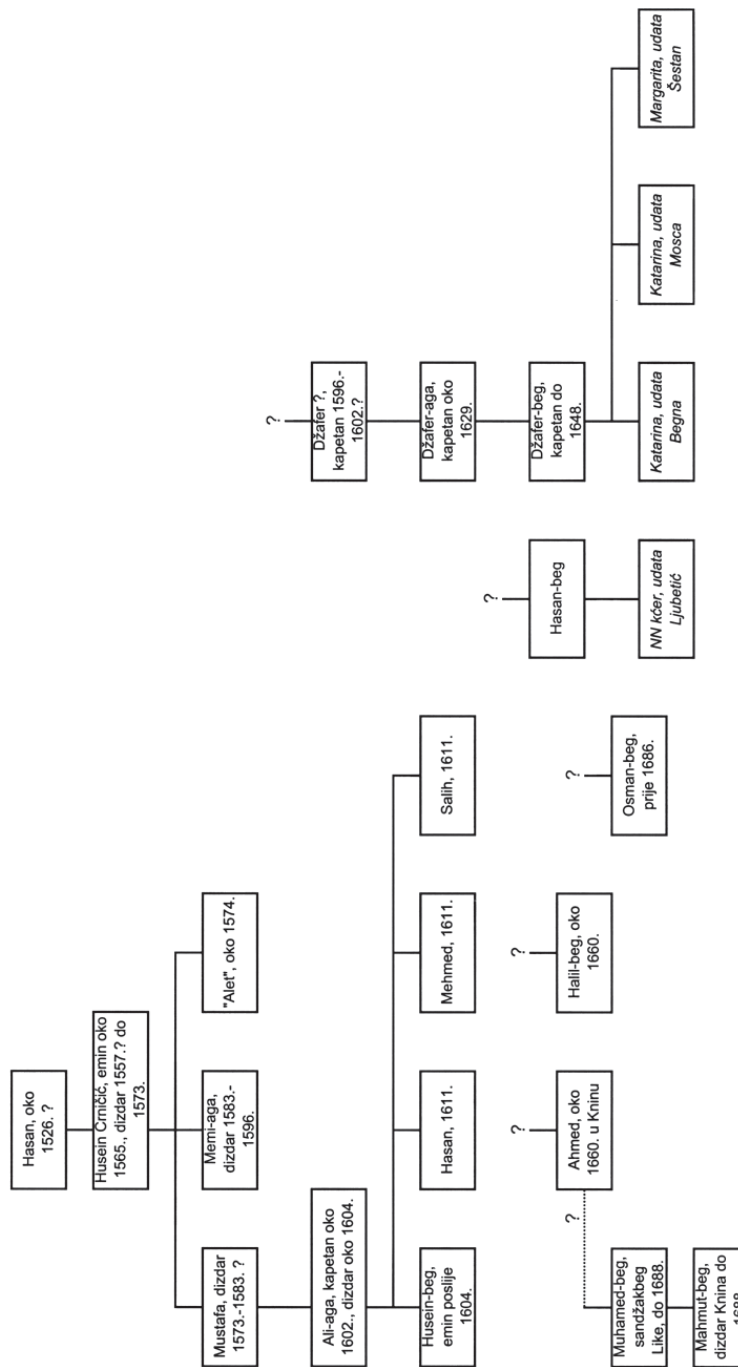

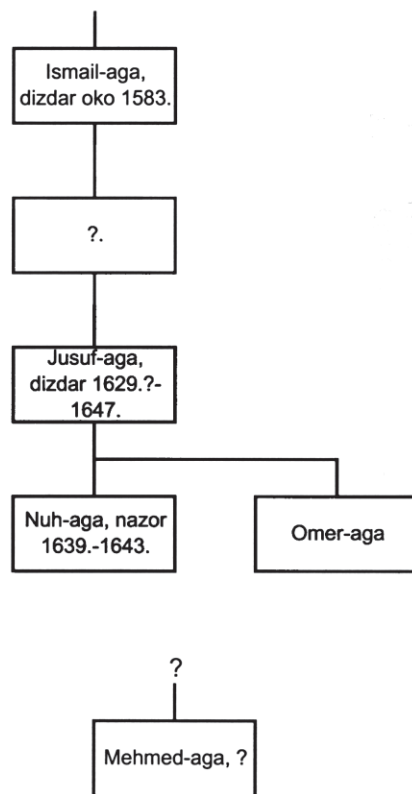
Tab. 3: PRIJEDLOG ZA GENEALOŠKU TABLICU OBITELJI ŠATOROVIĆA

Tab. 4: PRIJEDLOG ZA GENEALOŠKU TABLICU OBITELJI CRNIČIĆA

Tab. 5: PRIJEDLOG ZA GENEALOŠKU TABLICU OBITELJI SMILAGIĆA

Krešimir Kužić

Ottoman Military Commanding Personnel in the Fortresses of Klis, Lončarić and Kamen around 1630

Summary

In 1629 a group of eleven Ottoman commanders (*agas*) from the fortress of Klis, five commanders from the fortress of Lončarić, four from Kamen, two Friday preachers (*hatibs*) and five fortress commanders' deputies (*kethüdas*) sent a letter of warning to the Venetian *proveditore* in Zadar. They demanded that Venetian authorities stop collecting feudal dues from the peasants cultivating lands in the contested border area to the north of Trogir. They threatened that, if their demands were ignored, they would block trade routes between Bosnia and Split. The article discusses prosopographical data on the majority of these people, and establishes their military duties and positions. They were castellans (*dizdars*), and captains (*kapudans*) and the commanders of the stationary troops (*mustahfizes*) and the mobile troops (both *azaps* and *farises*). For the most part, their family names were also established. Thus, it became clear that these and similar Ottoman military officers of the border marches (*sancaks*) of the province (*eyalet*) of Bosnia had hereditary status. Regarding the border conflict, it is a fact that the Ottomans came into its possession around fifty years earlier, by unilateral demarcation. Peasants inhabiting that area, even if they were nominally Ottoman subjects with the privileges of Vlachs, concluded treaties with the patricians of Trogir concerning their feudal dues on their own, which provoked the aforementioned members of the provincial elite into forcing peasants from their possessions and retaining agreed dues. The whole case was not an exception, because the so-called *çiftlikisation* process was at that time happening not only in Dalmatia, but also all over the European part of the Ottoman Empire, where, because of the weakness of the central authority caused by the incessant wars, the decline of the economy and a constant state of corruption, formerly free peasants were little by little transformed into serfs. Discrimination on religious grounds was also present. Although the central authorities from time to time tried to restrain the *agas*, the latter put up forceful resistance. Moreover, they were supported by warlike factions at the court. All these developments came to help to ensure that the peasantry completely supported the Venetians in the following wars of Candia (Crete) and the Morea (Peloponnese), in which the Ottoman regime in Dalmatia was completely defeated and the aforementioned *agas* disinherited from all their possessions.

Key words: Ottoman Empire, military service, landed property, military frontier, Klis